

O‘ZBEK XALQI AXLOQIY TAFAKKUR EVOLYUTSIYASIDA OILA KONSEPTI RIVOJLANISHINING FALSAFIY TAHLILI

Xusanov G‘olib Elmurodovich

Ijtimoiy-amaliy fanlar metodikasi kafedrası o‘qituvchisi

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi

golibxusanov1989@gmail.com

Tel: (+998) 99 595-56-09

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbek xalqi axloqiy tafakkurining rivojlanish jarayonida oila konseptining transformatsiyasi falsafiy va ijtimoiy-ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. 1980–2025 yillar oralig‘ida nashr etilgan ilmiy va ommaviy manbalar, hududiy tadqiqotlar va demografik statistikalar asosida oila instituti, qadriyatlar, va tarbiyaviy mexanizmlaridagi o‘zgarishlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: oila konsepsiyasi, o‘zbek jamiyati, globalizatsiya bosqichlarida oilaga bo‘lgan munosabat, oilaning axloqiy-madaniy funksiyalari, iqtisodiy barqarorlik, migratsiya va oila strukturasi, mustaqillik va milliy-ma’naviy tiklanish.

Annotatsion. This article analyzes the transformation of the family concept in the development of the moral thought of the Uzbek people from philosophical and socio-scientific perspectives. Based on scientific and popular sources published between 1980 and 2025, as well as regional studies and demographic statistics, the paper examines changes in the institution of the family, values, and educational mechanisms.

Keywords: family concept, Uzbek society, attitudes toward the family in the stages of globalization, moral and cultural functions of the family, economic stability, migration and family structure, independence and national-spiritual revival.

Kirish. Oila konsepsiyasi har bir jamiyatda axloqiy tafakkurining markaziy komponentlaridan biri hisoblanadi. O'zbek jamiyatida oilaning shakllanishi va uning axloqiy-madaniy roli tarixi, din, iqtisodiy sharoitlar va siyosiy o‘zgarishlar ta'sirida doimiy ravishda o‘zgargan. 1980-yillardan boshlab — sovet davrining oxiri, mustaqillik davri, va 2000—2020-yillardagi globalizatsiya bosqichlari oilaga bo‘lgan munosabat va uning

ma'naviy-axloqiy funksiyalarida izchil o'zgarishlarni keltirib chiqardi. **Nazariy asos va metodologiya.** Ushbu tadqiqot aksiologiya, etika falsafasi va sotsiologik oilaviy nazariyalarga tayangan. Aksiologik yondashuv oilaning qadriyatlarini uzatishdagi funksiyasini, ijtimoiy nazariyalar esa oilaning muassasa sifatidagi roli va funksiyalarini tahlil qilish imkonini beradi. Metodologik jihatdan maqola kitob, maqola va rasmiy statistikalar tahlili (literature review) hamda mavjud empirik sotsiologik tadqiqotlar (masalan, O'zbekistonning demografik va ijtimoiy so'rov natijalari) ma'lumotlariga asoslanadi.

Sovet davri konteksti va oilaning axloqiy-madaniy funksiyalari haqida gapiradigan bo'lsak, 1980-yillar O'zbekiston uchun sovet ijtimoiy-madaniy modelining saqlanib qolgan davri bo'lib, oilaning roli ko'p jihatdan ijtimoiy mehnat taqsimoti va kollektiv identifikatsiya doirasida kuzatilgan. Sovet mamlakatlarida oilaning an'anaviy din-madaniy funksiyalari rasmiy ateistik siyosat ostida cheklangan, biroq amaliy hayotda, ayniqsa qishloq hududlarda, an'anaviy axloqiy me'yorlar ommalashgan edi. Sovet davri adabiyotlari va sotsiologik tadqiqotlari oilani reproduktiv va ijtimoiy qo'llab-quvvatlovchi institutsiya sifatida ko'rib, uning ma'naviy-axloqiy rollariga ham urg'u bergan. 1991–2000 yillari yurtimiz uchun tom ma'noda mustaqillik va milliy-ma'naviy tiklanish yillari bo'ldi.¹ 1991 yildan boshlab O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy madaniyat, til va diniy jamoatchilikda tiklash jarayoni boshlandi. Bu davrda oilaga qayta e'tibor qaratildi: diniy va milliy an'analarni oilaviy tarbiya vositasi sifatida kuchaytirish siyosati amalga oshirildi. Shu bilan birga, iqtisodiy inqiroz va migratsiya (ichki va chet elga ishlash uchun) oilalarning iqtisodiy barqarorligiga zarar yetkazdi, bu esa oila strukturasida yangi stress va moslashuvlarni keltirib chiqardi.

2000–2010 yillar esa iqtisodiy barqarorlik, migratsiya va oila strukturasini rivojlanishi yillari bo'ldi. 2000-yillarda iqtisodiy o'sish va shaharsozlik oilalarning urbanizatsiyasi va an'anaviy keng oilaviy strukturalardan yadroviy (nuclear) oilalarga o'tishni tezlashtirdi. Mehnat migratsiyasi, ayniqsa xorijga vaqtincha ishlash uchun ketish, ko'p hollarda 'bishco' (erkaklar yo'qligi) vaziyatini tug'dirdi va

1. Musurmonova O. Oila jamiyat tayanchi. - T. Yoshlar nashriyot uyi, 2019. 121- bet.

ayollar oilaviy vazifalarni ko'proq o'z zimmasiga olishga majbur bo'ldi. Bu jarayonlar oilaning axloqiy funksiyalarini qayta qurish, ayollar roli va ota-bola munosabatlarining transformatsiyasini taqdim etdi.

2010–2025 yillar globalizatsiya, media va axloqiy tafakkur yillaridir. 2010-yillardan boshlab internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi yosh avlodning qadriyatlari va oilaviy munosabatlarga ta'sirini sezilarli darajada oshirdi. Global madaniyat bilan interaktiv aloqalar, ta'lim imkoniyatlarining kengayishi va migratsiyaning davom etishi oilaning ichki funksiyalarini hamda axloqiy-tarbiyaviy mexanizmlarni qayta ko'rib chiqishni talab qildi. Shuningdek, davlatning ma'naviy-ma'rifiy siyosati oilani himoya qilish va oilaviy qadriyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan dasturlarni rivojlantirdi.

Qadriyatlar, ma'naviyat va oila mushtarakligini falsafiy nuqtai nazardan oilaning axloqiy tafakkurdagi roli uning normativ va teleologik funksiyalarida namoyon bo'ladi. Axloqiy tafakkur oilani qanday "yaxshi hayot" modeli sifatida ko'radi va bu model madaniy-tarbiyaviy diskurslarda shakllanadi.² O'zbek falsafiy-ma'naviy an'analari (masalan, mahalla, oila, mehr-oqibat g'oyalari) oilaning etika manbai sifatida qaralishiga asos bo'ldi. Empirik kuzatuvlar va statistik ma'lumotlarga ko'ra so'nggi yillarda amalga oshirilgan so'rovlar va demografik tadqiqotlar oilaviy munosabatlar, nikoh va ajrim ko'rsatkichlari, hamda yoshlar orasidagi qadriyatlar haqida ma'lumot beradi.³ Masalan, mahalliy tadqiqotlar oilarda hayotdan qoniqish, oilaviy qadriyatlarning saqlanishi haqida ijobiy natijalarni ko'rsatdi, biroq bandlik va migratsiya kabi omillar stress va ijtimoiy o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Nikoh va ajrim dinamikasi bugungi kunda iqtisodiy inqirozlar va migratsiya bilan bog'liq muammolarga ham bog'liq bo'lib, ajrimga turtki bo'lishi mumkinligini ko'rmoqdamiz.

O'zbek oilasining falsafiy va ijtimoiy transformatsiyasi ko'plab ziddiyatlarni o'z ichiga oladi: milliy an'analarni saqlash va zamonaviy hayot talablari o'rtasidagi muvozanat, gender rolining qayta ta'rifi, hamda iqtisodiy realliklar bilan axloqiy idealizm o'rtasidagi taranglik.

2. Musurmonova O. Farzandlarimga nasihatlar. T. Yoshlar nashriyot uyi, 2020. 28-bet.

3. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). Faylasuflar jamiyati, -Toshkent, 2004, 25-bet.

Falsafiy tahlil shuni ko'rsatadiki, oilaning axloqiy vazifalari faqat individual xulqni tartibga solish bilan cheklanmay, balki ijtimoiy solidaritet, identitet va ma'naviy davomiylikni ta'minlaydi.

Yuqoridagilarni

inobatga olgan holda, biz maqolamizda quyidagi tavsiya va xulosalarni berishni lozim ko'rdik:

1. Ta'lim dasturlarida oilaviy etik va aksiologik modullarni kuchaytirish — maktab va oliy ta'lim kurslarida oilaning ma'naviy-axloqiy roli bo'yicha maxsus ta'lim modullari joriy etilishi kerak.
2. Ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash: migratsiya oqimlarining oilalarga ta'siri kamaytirish uchun iqtisodiy imkoniyatlar yaratish zarur.
3. Media va raqamli savodxonlikni oshirish orqali yoshlarni axborotni tanqidiy qabul qilishga o'rgatish, oilaviy qadriyatlarni yangi formatlarda targ'ib qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahkamov U. O'qituvchilarning axloqiy madaniyatini rivojlantirish muammolari. -T.: Fan. 1996. -200 bet.
2. Munavvarov A. Oila pedagogikasi. T. O'qituvchi, 1994.-112 b.
3. Musurmonova O. Oila ma'naviyati milliy g'urur. T.: O'qituvchi, 1999.-200 bet.
4. Musurmonova O. Oila jamiyat tayanchi. - T. Yoshlar nashriyot uyi, 2019. 251 bet.
5. Musurmonova O. Farzandlarimga nasihatlar. T. Yoshlar nashriyot uyi, 2020. 268 bet.
6. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). Faylasuflar jamiyati, -Toshkent, 2004, 31 bet